

Status i identitet Pakistanaca u suvremenom Ujedinjenom Kraljevstvu

Hunjet, Tihana

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:217:594294>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-18**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Tihana Hunjet

Status i identitet Pakistanaca u suvremenom Ujedinjenom Kraljevstvu

Prvostupnički rad

Mentor: titula, ime i prezime mentora

Ocjena: _____

Potpis: _____

Zagreb, godina.

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Prvostupnički rad

Status i identitet Pakistanaca u suvremenom Ujedinjenom Kraljevstvu

Tihana Hunjet

Izvadak: Cilj rada je prikazati položaj Pakistanaca u Ujedinjenom Kraljevstvu kroz dvije važne komponente: etničnost (britanska., pakistanska.) i religiju (Islam), te položaj žena (konkretno pakistanskog podrijetla i islamske vjeroispovijesti). Analizira se kako vjera, kao neodvojiv dio “pakistanskog identiteta”, utječe na stavove o identitetu u određenim generacijama. Navedena su područja koja su dominantno naseljavali te njihov utjecaj na kulturni krajolik. Opisane su promjene položaja Pakistanaca u Ujedinjenom Kraljevstvu nakon terorističkih napada (9/11, 7/7) te uzročno tim napadima i rast islamofobije.

23 stranica, 10 grafičkih priloga, 0 tablica, 8 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: identitet, etničnost, religija, Pakistanci, Ujedinjeno Kraljevstvo

Voditelj: prof. dr. sc. Laura Šakaja

Tema prihvaćena: 7. 2. 2019.

Datum obrane: 20. 9. 2019.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb
Faculty of Science
Department of Geography

Undergraduate Thesis

Status and identity of Pakistanis in contemporary United Kingdom

Tihana Hunjet

Abstract: The aim of the thesis is to present the position of Pakistanis in the United Kingdom through two important components: ethnicity (British, Pakistani) and religion (Islam), and the position of women (specifically Pakistani origin and Islamic religion). It is analyzed how religion, as an inseparable part of „Pakistani identity“, influences identity attitudes in certain generations. Areas are indicated that were predominantly inhabited by Pakistanis and their impact on the cultural landscape. End view of the changes in the position of Pakistanis in the United Kingdom after the Terrorist Attacks (9/11, 7/7) and growing Islamophobia.

23 pages, 10 figures, 0 tables, 8 references; original in Croatian

Keywords: identity, ethnicity, religion, Pakistanis, United Kingdom

Supervisor: Laura Šakaja, PhD, Full Professor

UndergraduateThesis title accepted: 07/02/2019

Undergraduate Thesis defense: 20/09/2019

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Migracije iz prostora Pakistana u Ujedinjeno Kraljevstvo.....	2
3. Etničnost i religija kao odrednice identiteta Pakistanaca.....	5
3.1. Etničnost.....	5
3.2. Religija.....	7
4. Utjecaj terorizma i islamofobije na status Pakistanaca.....	9
4.1. Napadi 9/11.....	9
4.2. Napadi 7/7.....	13
5. Položaj žena Pakistanki.....	14
5.1. Život u Pakistanu.....	14
5.2. Život u Ujedinjenom Kraljevstvu.....	17
6. Zaključak.....	20
7. Literatura i izvori.....	21

1. Uvod

Migracije s područja Indijskog potkontinenta, u ovom radu konkretno Pakistana, prema Ujedinjenom Kraljevstvu povezane su s kolonijalnim razdobljem te ekonomskim potrebama s obje strane. Ujedinjeno Kraljevstvo suočilo se s nedostatkom radne snage, a Pakistan sa siromaštvom, visokom nezaposlenošću i ratom te je to potaknulo, u prvom redu, ekonomske migracije azijskog stanovništva. Istaknuta su područja koja su pakistanski doseljenici dominantno naseljavali i njihov utjecaj na kulturni krajolik koji se mijenjao kroz povijest.

Kroz generacije doseljenika uočava se problematika definiranja etničke pripadnosti – pakistanska, britanska, pakistansko-britanska (britansko-pakistanska). Uočavaju se promjene u stavu i osjećaju prema etničkoj pripadnosti kroz generacije doseljenika i njihove djece. Usko vezano uz to je i religijska pripadnost koja je neodvojiv dio „pakistanskog identiteta“. Cilj rada je prikazati položaj Pakistanaca u Ujedinjenom Kraljevstvu upravo kroz navedene važne komponente: etničnost (brit., pakist.) i religiju (Islam). Posebna će se pažnja posvetiti i položaju žena kao „čuvara“ nacionalnog i religijskog identiteta. Također, njihovo odvajanje od nepakistanskih muškaraca kako bi se osiguralo nasljeđe unutar zajednice kroz generacije.

Ono što je u novijem razdoblju utjecalo na status Pakistanaca jesu terorizam i posljedično tome, rast islamofobije. Propitat će se pojava sve veće islamofobije u britanskom društvu i kako se pripadnici islamske vjeroispovijesti (konkretno Pakistanci) nose s tim problemom.

Rad je strukturiran tako da nakon uvoda slijedi kratki povijesno-geografski osvrt na migracije iz prostora Pakistana u Ujedinjeno Kraljevstvo. U središnjem i glavnom dijelu analiziraju se etničnost i religija kao odrednice identiteta Pakistanaca te položaj žena unutar zajednica. Nakon toga, bit će opisan način na koji su određeni događaji vezani uz terorizam utjecali na porast islamofobije te kako je ono utjecalo na status Pakistanaca u britanskom društvu. Na kraju, u zaključnom dijelu na sažet način iznesena je sinteza relevantnih činjenica iznesenih kroz rad.

2. Migracije iz prostora Pakistana u Ujedinjeno Kraljevstvo

Kako bi razjasnili migracije iz prostora Pakistana u Ujedinjeno Kraljevstvo treba se vratiti na sam početak britanskog prisustva na Indijskom potkontinentu. Britanci su došli početkom 17. stoljeća kao pomorci i trgovci u potrazi za robom, no to se pretvorilo u osvajanje i uspostavljanje vlasti koja je potrajala dugi niz godina. Kao što to biva u kolonijama, važno je bilo provoditi politiku koja bi doprinosila ekonomiji imperijalne sile tj. temeljni odnos bio je eksploatacijski. Ekonomska eksploatacija s vremenom je sve više rasla, ali i određeni rasistički elementi koji su postavili kulturu domaćeg stanovništva u inferiorni položaj. Ono što se isticalo kao strukturalna karakteristika kolonijalnog društvenog poretka jest kulturni antagonizam (Čičak-Chand, 1996). Godinama je stvarana slika da sve što je britansko jest „ono pravilno“ i „civilizacijsko“, a pakistansko stanovništvo i njihove vrijednosti stavljene u podaničku poziciju. Tako su tijekom nekoliko stoljeća stvarane zapadne predodžbe (složen spoj znanja i vlasti) o Istoku (orijentalizam) i reproducirane unutar europske tradicije (Šakaja, 2015). Takvi stavovi i razmišljanja bili su prikazani u knjigama te raznim ilustracijama (Sl.1.).

Sl.1. Ilustracija vremena dolaska „civilizacije“ na Indijski potkontinent
Izvor: URL1

Važno razdoblje za migracije prema Britaniji jest razdoblje nakon 2. svjetskog rata i osamostaljenja zemalja Indijskog potkontinenta. Velika Britanija doživjela je ozbiljan nedostatak radne snage u razdoblju ekonomske ekspanzije nakon rata, a bivše kolonije,

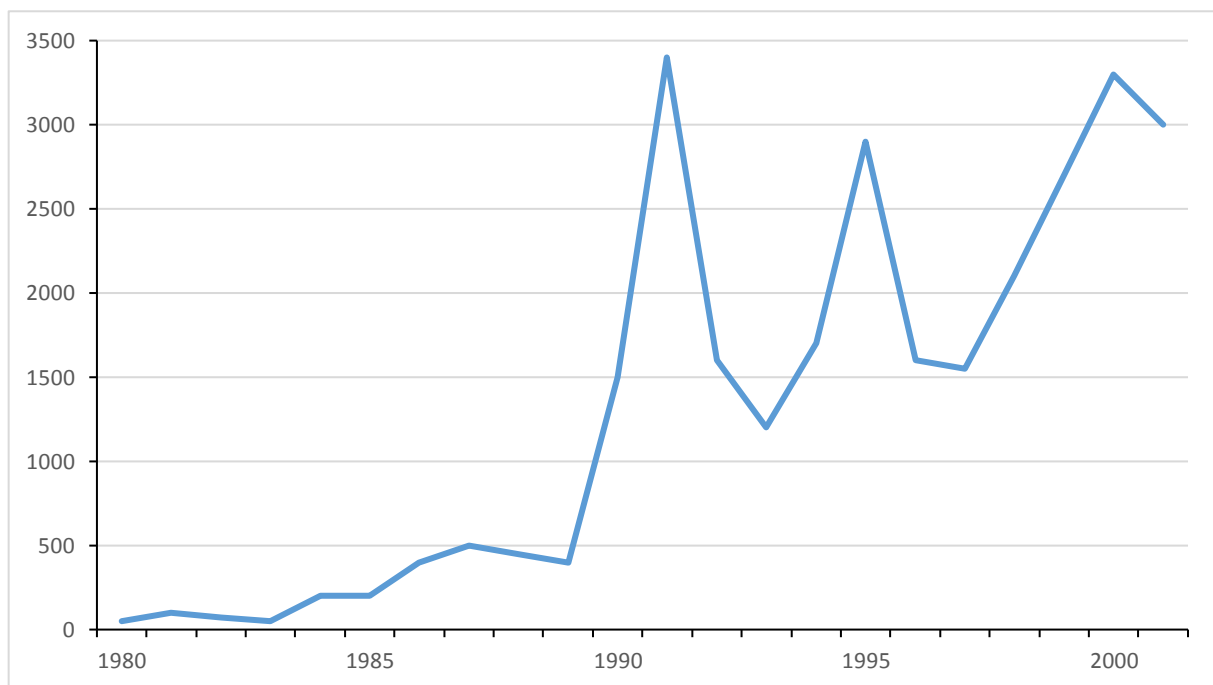
sustavno iskorištavane, bile su suočene s velikim siromaštvom (Čičak-Chand, 1996). Takva situacija rezultirala je potražnjom za radnicima 1950-ih godina u Ujedinjenom Kraljevstvu, a stanovnici Pakistana odlučivali su se sve više na odlazak zbog nesređenih državnih uvjeta i velikog siromaštva. Gradovi s najvećom potražnjom za radnom snagom bili su Birmingham, Bradford, Manchester, Newcastle-on-Tyne i Glasgow te se upravo u tim gradovima naseljava većina Pakistanaca (Department for Communities and Local Government, 2009). A većina stanovništva koja se odlučuje na odlazak u Britaniju su stanovnici iz regije Kašmir (točnije Azad Kašmir) koja je postala spornom regijom nakon razdvajanja Indije i Pakistana 1947. godine. Drugi faktor koji je uvelike utjecao na migracije jest odluka Pakistanske vlade o izgradnji najveće svjetske hidroelektrane na rijeci Jhelum kod sela Mirpur. Konstrukcije su započete 1950-ih, a gradnja je dovršena do početka 1960-ih godina. Rezultat izgradnje je potapanje 250 sela i iseljavanje oko 100 000 ljudi (Din, 2006). Mnogima je kao kompenzacija bio ponuđen novac ili radne dozvole za Veliku Britaniju, stoga su se mnogi odlučivali na odlazak u Ujedinjeno Kraljevstvo (Department for Communities and Local Government, 2009). Iz navedenog može se zaključiti kako su migracije dosegle najvišu razinu tijekom 1960-ih godina, ali i zadržale visoku razinu tijekom sljedećih desetljeća.

Zakon o imigraciji iz zemalja Commonwealtha (The Commonwealth Immigrations Act) iz 1962. godine donesen je kao niz mjera s ciljem selektivnog ograničenja ulaska migranata (Čičak-Chand, 1996). Taj Zakon imao je utjecaj na obrazac migracije tj. privremeni radnici postali su trajni useljenici koji bi za sobom „povukli“ i ostatak obitelji. Zakon je bio glavni poticaj za trajno naseljavanje, jer su obitelji morale birati između zajedničkog života u Britaniji ili pak razdvojenosti na dulje razdoblje. Prijetnja nadolazećim kontrolama zapravo je ubrzala proces migracije, a broj migranata se uvelike povećao nekoliko mjeseci prije samog službenog donošenja Zakona (Department for Communities and Local Government, 2009).

Nakon osamostaljenja Pakistana u zemlji je došlo do raznih promjena, došlo je do širenja osnovnoškolskog obrazovanja te širenja islamskih škola. No te promjene tekle su vrlo sporo i uglavnom bile neučinkovite, uz to bilo je rašireno siromaštvo koje je onemogućilo pristup obrazovanju velikom broju ljudi. Stoga je velik broj doseljenika uglavnom bio nepismen i iz nižih kasta. Takvi su doseljenici uglavnom dobivali nisko plaćane „prljave“ poslove koje domaće stanovništvo nije htjelo, a kasnije počinju raditi u industriji i javnom prijevozu (Din, 2006).

Kao što je već rečeno, velik broj imigranata bio je nepismen pa su stoga trebali pomoć i potporu od rođaka ili prijatelja koji su se već smjestili u Ujedinjenom Kraljevstvu. Iz tog razloga, i zbog kulture međusobnog pomaganja koju njeguju, stvarane su mreže bratstva i pomaganja tzv. biraderi. Biraderi mreže pružale su svojevrsnu podršku novim doseljenicima i time im olakšavale snalaženje u novom okruženju. Uobičajeni oblik migracije bila je lančana migracija u kojoj bi nakon što se muškarac „smjesti“ poslao člana biraderija po ostatak obitelji u Pakistan. I tako bi si u krug međusobno pomagali doseljeni muškarci (Din, 2006). Tako su stvarane zajednice sunarodnjaka koje je povezivala kultura međusobnog pomaganja i te zajednice s vremenom su postajale sve veće. One su osiguravale osjećaj potpore, bliskosti i domaćinstva u potpuno novom i drugačijem okruženju.

Ujedinjavanje obitelji tj. dolazak cijele obitelji za „glavom“ obitelji u Ujedinjeno Kraljevstvo nastavilo se kroz 1960-e i 1970-e godine u velikom broju na državnoj razini. Tijekom 1980-ih uvelike je smanjen broj doznaka koje dolaze iz Ujedinjenog Kraljevstva te je time uzrokovana ozbiljna recesija u Pakistanu. Zbog nastale recesije te političke i socijalne represije krenuo je novi val migracija, ali i tražitelja azila koji se održao kroz 1980-e i 1990-e godine (Din, 2006). Broj tražitelja azila posebno je porastao od 1990-ih godina kao što je vidljivo na Sl.2.

Sl.2. Graf tražitelja azila iz Pakistana u Ujedinjenom Kraljevstvu 1980. – 2001. godine
Izvor: Home Office

Prema podacima britanskog ministarskog odjela za imigraciju, sigurnost i javni red (Home Office) broj imigranata i tražitelja azila početkom 21. stoljeća sve više opada u odnosu na 1990-e godine. Pakistanski migranti i dalje pristižu, iako u dosta manjem broju, i to uglavnom radi bračne svrhe te radi privremenih studentskih ili radnih viza. Gradovi s najvećom pakistanskom populacijom „danas“ su London, Birmingham, Bradford, Glasgow i Manchester.

3. Etničnost i religija kao odrednice identiteta Pakistanaca

3.1. Etničnost

Iako ne postoji nužni odnos između etničke pripadnosti i religije, tijekom posljednjih 50 godina britanski se diskurs o rasnim manjinama promijenio. Označavanje različitosti pripadnika manjina promijenilo se iz „boje“ (kože) u 1950-im i 1960-im godinama u „rasu“ u 1970-ima i 1980-ima te u „etnicitet“ u 1990-ima. A u suvremenom je razdoblju označavanje različitosti manjinskih skupina prema religiji (Peach, 2005). Očito je da se britanski pogled na manjinsko stanovništvo kao na nediferenciranu manjinu mijenjao, počinju se uočavati razlike. Razlike između stanovništva afričkog i azijskog podrijetla, te unutar same zajednice Azijaca – razlike između Indijaca, Pakistanaca i Bangladešana tj. hindusa, sikha i muslimana. Iz prva, nakon vala doseljenika 1950-ih godina, novi doseljenici iz područja Pakistana klasificiraju se kao „obojeno“ stanovništvo i to je bilo glavno obilježje razlikovanja tih novih imigranata. Kroz godine, kako je sve više migranata pristizalo tako su se mijenjali stavovi i pogledi prema njihovim zajednicama. Rasa se počinje koristiti kao više konvencionalan naziv za razlikovanje doseljenika, a kasnije etnička pripadnost kao detaljniji način određivanja. U novom razdoblju, kao što je već rečeno, glavna odrednica manjina postaje religija. Tome u prilog ide činjenica kako sveobuhvatnih podataka o britanskom muslimanskom stanovništvu nije bilo dostupno do popisa stanovništva 2001. godine (Peach, 2005).

Geaves (2005) tvrdi kako je vjerojatnije da su prve generacije i južnoazijski muslimani rođeni u Britaniji bili daleko više svjesniji pitanja državljanstva i identiteta. Posebno u slučaju prve generacije muških starješina koji su bili više uključeni u procese mikropolitike nego ekvivalentni udio „bijelih“ građana. Britanski muslimani morali su se baviti državljanstvom, u pravnom i u političkom smislu i uskladiti te okvire svog novog doma s vjerskim i kulturnim okvirima zemlje iz koje dolaze. Morali su otkriti kako je biti musliman u sekularnom društvu i razviti odgovarajuće strategije za život kao manjina u nemuslimanskom društvu (Geaves, 2005).

Prateći generacije pakistanskih doseljenika uočljivo je kako postoje međugeneracijske razlike u percepciji identiteta. Oni stariji iz prve generacije doseljenika i dalje osjećaju izrazito jaku povezanost s Pakistanom te i dalje „sanjaju“ o konačnom povratku u domovinu. Kod druge generacije je isto tako uočljiv osjećaj povezanosti s domovinom, no u puno manjoj mjeri. Dok je kod treće generacije situacija drugačija, oni sebe primarno smatraju Britancima (Department for Communities and Local Government, 2009). Pripadnici prvih generacija uglavnom teže očuvanju kulture i vjere unutar zajednica te što manjem utjecaju izvan njih. No generacije se kreću svojim putem kroz više paradigmi identiteta – etničkih i religijskih te formiraju svoj identitet sačinjen od obje komponente – pakistanske i britanske.

Definiranje etničke pripadnosti nosi sa sobom i pojmove jezika, kulture, religije, nacionalnosti i zajedničke baštine. Etnička pripadnost sve se više prepoznaje kao politički simbol koji ne isključuje samo grupe i pojedince iz redovnog društva, već i služi kao oblik identiteta – simbol pripadnosti i političke mobilizacije (Bagguley i Hussain, 2005). Identifikacija s etničkom pripadnošću nije jedinstvena kod svih generacija, dok se prve generacije vide samo kao „Pakistanci“, druge i sljedeće generacije vide se kao „Britanski Pakistanci“ ili kao „Britanci“. Bitna komponenta u razvijanju „britanskog“ identiteta novijih generacija bilo je i razvoj građanstva. Razvoj građanstva među pakistanskim zajednicama prošao je kroz niz transformacija koje su počele s nesukladnošću i izolacijom, a u kontekstu „outsajderstva“ (Geaves, 2005). No izolacionizam i outsajderstvo se mijenjalo te su s godinama Pakistanci zavrjedili svoj status u društvu i napredovali, a tome je i dokaz to što je trenutni gradonačelnik Londona upravo Britanski Pakistanac, Sadiq Khan (Sl.3.).

Sl.3. Gradonačelnik Londona od 2016. godine, Britanski Pakistanac Sadiq Khan
Izvor:URL2

Usvajanje „engleskog“ ili „britanskog“ identiteta od strane pojedinaca iz etničke manjine i dalje ostaje složeno, zbog rasističke prirode britanskog identiteta povezanog s kolonijalnim razdobljem. No novije generacije dovele su u pitanje takve rasističke konstrukcije britanstva, za razliku od generacija njihovih roditelja. Tako za mlađe generacije identifikacija s „britanstvom“ ima jasnije značenje (Bagguley i Hussain, 2005).

3.2. Religija

U počecima doseljavanja, pakistansko muslimansko stanovništvo ističe se određenim karakteristikama unutar Ujedinjenog Kraljevstva. Te karakteristike bile su vrlo mlada populacija, većinom ruralnog podrijetla, nižeg stupnja obrazovanja te vrlo niska stopa sudjelovanja žena na tržištu rada. Pakistanska populacija vrlo religiozna s jakim obiteljskim vezama, a bračne zajednice sklapale su se isključivo unutar zajednica (Peach, 2005). Neke od navedenih karakteristika usko su vezane za Islam kao religiju i kao glavno obilježje doseljenog pakistanskog stanovništva, posebno vezano za nisku stopu sudjelovanja žena na tržištu rada te sklapanje brakova isključivo unutar zajednice. U suvremeno doba mnoge su se stvari promijenile, ali neke su i dalje ostale kao obilježje zajednica tj. obilježje pakistanskog identiteta. Za vjernike je izrazito bitno i mjesto štovanja tj. džamija. Korelacija između broja vjernika i broja džamija ukazuje na to kako su Pakistanci, kao najveća pojedinačna muslimanska skupina, vodeći u razvoju i izgradnji džamija u Ujedinjenom Kraljevstvu (Peach i Gale, 2003). No pakistanske zajednice susrele su se s mnogim problemima i negativnostima vezanima uz izgled i uklapanje svojih mjesta štovanja unutar pejzaža gradova Ujedinjenog Kraljevstva. Iako je taj ulazak „stranih religijskih elemenata“ u teritorij dominantnih grupa praćen složenim društvenim procesima, migrantske skupine ipak uspijevaju dogovoriti svoju teritorijalnost i označiti u krajoliku svoje religijske identitete (Šakaja, 2015).

Glavna „briga“ pakistanskih zajednica jest očuvanje kulturnih i religijskih vrijednosti Islama i prenošenje s generacije na generaciju, kako se ono ne bi „izgubilo“ u novom i drugačijem okruženju od njihove tradicije. Bagguley i Hussain (2005) govore kako je religiju često teško razlikovati od kulturnih specifičnih normi i očekivanja, no Islam može ponuditi važne „upute“ za način življenja mladim generacijama Pakistanaca koji žive u Britaniji. Većina mladih uspijeva steći dobro znanje o vjerskim i kulturnim običajima i isto tako poistovjetiti se s religijom i etničkom pripadnošću obitelji iz kojih dolaze. Druga generacija i sljedeće generacije muslimana „vraćaju“ se svom vjerskom identitetu i ponovno „otkrivaju“ Islam kroz djelovanje u različitim zajednicama i organizacijama.

Religija je bila vrlo važna za Pakistance još od vremena prvih migracija, kada se Pakistan odvojio od Indije, temelj za to bila je upravo religijska razlika između muslimana (Pakistanaca) i hindusa (Indijaca). Tako je i u vrijeme doseljavanja i kasnije integracije bila vrlo važna uloga religije kako bi se povezale zajednice te unutar njih očuvala tradicija i religijski identitet. Religija je i u današnje vrijeme vrlo važno obilježje, posebno nakon događaja vezanih uz terorističke napade i porasta islamofobije. Teroristički napadi i procesi koji su uslijedili nakon tih događaja potaknuli su osjećaj isključenosti iz britanskog društva i nacije.

Počeci otuđivanja od britanskog društva počinju nakon objavljivanja „Sotonskih stihova“ pisca Salmana Rushdieja 1988. godine. Roman je postao kontroverzan odmah nakon objavljivanja zbog bogohulnih referenci vezanih uz proroka Muhameda, zbog kojih su se muslimani širom Ujedinjenog Kraljevstva uvrijedili te protestirali paljenjem knjige (Sl.4.). Demonstracije nakon objavljivanja „Sotonskih stihova“ otuđile su britansku javnost, koja nije navikla na tako burne i strastvene reakcije pobuđene religijom (Geaves, 2005).

Sl.4. Prosvjed u Leicesteru 1989. godine zbog objavljivanja romana „Sotonski stihovi“ Salmana Rushdieja
Izvor: URL3

Sljedeći događaj koji je imao utjecaj na položaj britanskih muslimana unutar Ujedinjenog Kraljevstva bio je Prvi zaljevski rat 1991. godine i prosvjedi izazvani njime. Demonstracije protiv Prvog zaljevskog rata stvorile su nerealnu „sliku“ muslimana koji podržavaju Saddama Husseina. No kampanja „Stop ratu“ uključila je muslimane u emancipacijski diskurs koji je

povijesno dio britanskih demokratskih procesa. I kao rezultat toga, došlo je do pomaka kod britanskih muslimana od fragmentiranog „ja“ razdvojenog između kulture i religije te etničke pripadnosti i „britanstva“ u višeslojno „ja“ koje se nalazi izvan dihotomije tradicionalnog i modernog (Geaves, 2005).

Bagguley i Hussain (2005) govore kako se Pakistanski Britanci smatraju Britancima, ali ih je islamofobija udaljila i isključila od britanske nacije. Te kako osjećaj različitosti, nametan islamofobijom, rasizmom i diskriminacijom ostaje kao važan utjecaj na to kako britanski muslimani vide sebe unutar britanskog društva. Glavni događaj u 21. stoljeću koji je bio „okidač“ za sve veći rast islamofobije bio je niz terorističkih napada u SAD-u koji su se dogodili 11. rujna 2001. godine (9/11) te niz terorističkih napada u Londonu 7. srpnja 2005. godine (7/7). Napadi koji su se dogodili u Londonu su bili niz koordiniranih islamističkih terorističkih samoubilačkih napada ciljanih na gradski javni prijevoz. Tri od četiri bombaša samoubojica bili su rođeni u Britaniji, a djeca pakistanskih imigranata (Wikipedia, 2019).

4. Utjecaj terorizma i islamofobije na status Pakistanaca

4.1. Napadi 9/11

11. rujna 2001. godine dogodio se niz samoubilačkih napada na SAD, a službeni zapisi pokazuju kako je u napadima poginulo ukupno 2986 ljudi. 9/11 bili su najveći samoubilački bombaški napadi u povijesti (Din, 2006). Napadi su imali snažne posljedice na društvo i ekonomiju unutar SAD-a, ali i širom svijeta. Za sitnu manjinu napadi 9/11 činili su se kao pobjeda protiv opresivnom američkog režima. No muslimani širom svijeta osuđuju napade kao nehumana i neislamska djela ekstremnog nasilja (Abbas, 2005).

Učinak napada 9/11 osjetio se je i u Ujedinjenom Kraljevstvu. U slučaju britanskim muslimana, čini se kako je ovaj događaj stavio mnoga pitanja u središte pozornosti, posebno ona koja uključuju pitanja identiteta i odanosti. Događaj je naglasio složenost onoga što znači biti „Britanac“ i „musliman“ – sada se čini kao da je jedno gotovo u sukobu s drugim (Ansari, 2005). Dalekosežne su posljedice za muslimane južnoazijskog podrijetla u Britaniji. U Britaniji je Međunarodni zakon o terorizmu rezultirao izbacivanjem određenih muslimanskih organizacija i detaljan nadzor njihovih financija (Abbas, 2005). Akumulirajući reakcije nakon napada, u medijima te u političkom i pravnom sustavu, stav prema britanskim muslimanima se bitno zaoštava unutar Ujedinjenog Kraljevstva. Dolazi do nedostatka tolerancije i rasta nepovjerenja prema muslimanima, stvara se slika muslimana kao „izazova zapadnim

vrijednostima“. Abbas (2005) govori kako je ono što je uslijedilo nakon napada 9/11 ubrzanje već razvijenog procesa rasta islamofobije. Kako na Istoku tako i na Zapadu, „rat protiv terorizma“ doživljava se kao rat protiv Islama.

U Britaniji tada počinje snažan rast islamofobije, koja je širi fenomen, nego strah od terora kao takvog. Stvara se slika muslimana kao iracionalnih fundamentalista, a afera spaljivanja Rushdijeve knjige uzima se kao ilustracija za to (Rex, 2005). Islamofobija obuhvaća predrasude, mržnju i strah od Islama i muslimana općenito, posebno kada se promatra kao geopolitička sila ili izvor terorizma (Wikipedia, 2019). Identificirano je sedam obilježja tj. stavova unutar islamofobije (Abbas, 2005):

- islamska kultura viđa se monolitno,
- islamska kultura je bitno drugačija od ostalih kultura,
- Islam se doživljava kao iznimno prijeteći,
- islamske pristalice svoju vjeru koriste u političke ili vojne svrhe,
- muslimanska kritika zapadnih kultura i društava se odbacuje,
- strah od Islama pomiješan je s rasističkim neprijateljstvom prema imigraciji,
- za islamofobiju se pretpostavlja kako je prirodna

Reakcije na 9/11 bile su brze, povezivanje Islama i terorizma te suprotstavljanje Islama i Kršćanstva poticali su dodatno antiislamsko raspoloženje i razne prosvjede protiv muslimana na britanskim ulicama (Sl.5.).

Sl.5. Islamofobni prosvjedi na ulicama Londona s natpisima “Ne više džamija”
Izvor: URL4

Suvremena islamofobija očito ima sličnosti s novim rasizmom, i kako nove rasističke ideologije ciljaju iste zajednice koje su bile ciljane u predzakonodavno razdoblje – sada te iste zajednice južnoazijskih muslimana ostaju u fokusu zbog svog muslimanskog identiteta (Allen, 2005). Ostajući u konstantnom fokusu, pakistanske zajednice sve više nailaze na poteškoće unutar britanskog društva. Tako su diskriminacija i segregacija društva na osnovi kulture i religije dovele do stvaranja izraženih imaginativnih granica između bijelog britanskog stanovništva i stanovništva pakistanskog podrijetla. A jedan od osnovnih mehanizama proizvodnje i reprodukcije kulture i identiteta utvrđivanje je imaginativnih granica (Šakaja, 2015). Mladi britanski muslimani sve se više nalaze u nesigurnoj poziciji u kojoj moraju birati jedan niz lojalnosti u odnosu na drugi – Islam ili „britanstvo“ (Abbas, 2005). A odabirom jednog od lojalnosti, automatski i odabiru stranu imaginativne granice na kojoj se nalaze i koja određuje njihov identitet.

Važnu ulogu u stvaranju percepcije kulture i religije imali su i mediji. Nakon napada 9/11 u medijima se uočava velik opseg pokrivenosti raznim člancima i prilozima o „ekstremističkim skupinama“ te „islamskom terorizmu“, a jezik kojim se opisuju muslimani često konotira nasilje (Sl.6.).

Sl.6. Isječak naslova iz britanskih novina s negativnim konotacijama prema muslimanima
Izvor:URL5

Allen (2005) govori kako su u medijima prikazivani britanski mladići južnoazijskog podrijetla koji se bore za talibane, prisilni brakovi, poligamija, paljenje knjiga... te kako mediji navode te čimbenike kao glavne krivce koji su ograničavali uspjeh multikulturalizma i „britanstva“. U mnogim su natpisima uočljive islamofobne tvrdnje kako su svi muslimani na Zapadu potencijalni, ako ne i stvarni teroristi, a „zapadnjački“ strahovi od Islama su opravdani.

Proučavanje Islama i muslimana postalo je sve snažnije, s naglaskom na pokušaju razumijevanja britanskih muslimana unutar teološke i političke perspektive. Abbas (2005) tvrdi kako su posljedice dalekosežne unutar društva i nadilaze samo „međunarodni terorizam“. A povezane su s političkim i religijskim pitanjima te pitanjima kulturnih razlika u kontekstu održavanja sklada u zapadnim društvima i demokracijama koje sadrže značajne muslimanske manjine. Osim negativnog publiciteta unutar britanskog društva, posljedice koje su uslijedile prožimale su mnoga područja svakodnevnih života britanskih muslimana. Te negativne posljedice vidljive su kroz visoke stope nezaposlenosti, lošije uvjete stanovanja i lošije uvjete zdravstvene skrbi (Abbas, 2005).

Marranci (2005) objašnjava kako su napadi 9/11 neočekivano promijenili živote Pakistanaca i u Sjevernoj Irskoj. Pakistanski su doseljenici dugo organizirali svoj život na lokalnoj razini, ali nakon napada njihova prisutnost projicirana je u uznemirujuću translokalnu dimenziju. Prije napada 9/11 Sjeverni Irci vidjeli su Pakistance kao kolege, studente, imigrante, no nakon 9/11 oni više nisu predstavljali politički neutralnu prisutnost i postali su nova lokalno/globalna „prijetnja“. Sada su se morali suočiti s istim stereotipima i nepovjerenjem koje često doživljavaju i Pakistanci u Britaniji, tj. morali su se suočiti s novim političkim vrijednostima koje su unutar društva Sjeverne Irske stekle riječi „musliman“ i „Islam“. Poslije 9/11 promijenila se uloga Islama u Sjevernoj Irskoj – nekad štit protiv političkih previranja u regiji, postala je potvrda identiteta i snažna društvena „sila“ (Marranci, 2005).

Sami napadi 11. rujna bili su strašni i razorni, ali i posljedice i procesi koji su uslijedili imali su utjecaj koji je još više pogoršao stanje i podijelio britansko društvo. Ono što je zasigurno ostavilo duboke posljedice za britanske muslimane bio je prijelaz na religiju kao oznaku mržnje i neprijateljstva.

4.2. Napadi 7/7

7. srpnja 2005. godine u središtu Londona četiri su bombaša samoubojica ubila 56 i ranila oko 700 ljudi. Bombaši su ciljano izveli napade u sustavima javnog prijevoza kako bi bilo što više žrtava i kako bi šteta bila veća. To su bili prvi samoubilački bombaški napadi u zapadnoj Europi, a Al-Qaeda je preuzela odgovornost. Tri od četiri bombaša rođeni su Britanci pakistanskog podrijetla (BBC News, 2019). Šok je odjeknuo širom Britanije – da bi Britanski Pakistanci mogli počinuti takav čin. To je rezultiralo povećanjem napetosti između bijelaca/Engleza i Pakistanaca/muslimana u Ujedinjenom Kraljevstvu (Din, 2006). Ponovno je uslijedila velika pokrivenost medija događajima koji su se zbili i reakcijama Britanskog društva na njih (Sl.7.)

Sl.7. Britanske novine prikazuju posljedice napada 7/7

Izvor: URL6

Napadi u Londonu dodatno su povećali rast islamofobije koja je već bila u porastu nakon napada 9/11 te doveli do dodatne podijeljenosti britanskog društva. Kontekst islamofobije jest pomicanje žarišta rasizma od markera rase do religijskog ekvivalentna. Zajednice pakistanskog podrijetla trebale bi biti zaštićene postojećim rasnim zakonodavstvom u Britaniji, no prebacivanje diskriminacije prema religiji izloženo je rupama u zakonodavstvu (Allen, 2005).

Pitanje identiteta Pakistanaca u Britaniji postalo je kritičnije za mlade nakon napada 9/11, a pogotovo nakon londonskih napada 7/7. Činjenica da su tri od četiri bombaša samoubojica bili rođeni u Britaniji, a pakistanskog podrijetla ostavila je cijelu Britaniju u šoku, ali i isto tako i Britance pakistanskog podrijetla. Masovni porast islamofobije, negativni publicitet i opća percepcija o muslimanima uzrokuju osjećaje odbačenosti kod pakistanskih zajednica. Pakistanski doseljenici, ali najviše mlade generacije Pakistanca rođenih u Britaniji počinju se osjećati strancima u onome što smatraju svojim domom. Mladi se Britanski Pakistanci kreću svojim putem kroz više paradigmi identiteta – etnički i vjerski, povezani s povijesnom prošlošću i kulturnom sadašnjošću (Department for Communities and Local Government, 2009). No i britansko se društvo mijenja i sve se više opire rasizmu i islamofobiji, prihvaćajući različitosti unutar britanskog društva. To je vidljivo kroz mnoge ulične prosvjede Britanaca kojima zagovaraju zaustavljanje diskriminacija i na kulturološkoj i na vjerskoj bazi (Sl.8.).

Sl.8. Ulični prosvjed protiv rasizma i islamofobije na ulicama Britanije
Izvor:URL7

5. Položaj žena Pakistanki

5.1. Život u Pakistanu

Pakistan je patrijarhalno društvo u kojem su muškarci primarne figure vlasti, a žene su u podređenom položaju. Patrijarhalne vrijednosti ugrađene su u lokalnu tradiciju, religiju i kulturu te predodređuju društvenu vrijednost roda. Islam snažno utječe na rodne uloge te

određuje podjelu na uloge žena kao supruga i majki u privatnom okruženju doma, a muškarce kao hranitelje obitelji koji se kreću u javnim prostorima. Halvorson (2005) objašnjava kako idealna djevojka ostaje uvijek blizu kuće, pomaže majci, služi dječake i muškarce iz njezine obitelji, brine se za mlađu braću i sestre te time doprinosi obiteljskom životu i održava čast i ugled obitelji. Očekuje se da mlade djevojke oponašaju ponašanje odraslih muslimanskih žena u skladu s „purdahom“. Purdah je praksa skromnog ponašanja i odvojenosti od pogleda muškaraca izvan obitelji, a u mnogim dijelovima Pakistana ono se prakticira kroz pokrivanje u javnosti i ograničenu pokretljivost izvan doma (Halvorson, 2005). Očito je kako ova ideologija počinje strogo definirati parametre pristupa geografskom prostoru djevojčicama još prije puberteta. A žene, kao majke, snose odgovornost za reprodukciju kolektiviteta ne samo u fizičkom, već i u ideološkom smislu kroz prijenos kulture na buduće generacije tj. očuvanje kolektivnog identiteta (Mohammad, 2005).

U ruralnim predjelima razlike između roda još su izraženije što je vidljivo u ograničenom pristupu obrazovanju i ekonomskim mogućnostima. Glavni čimbenik oblikovanja života djevojčica jest preferiranje sinova unutar obitelji. Izražena je potreba za odvojenim školama za djevojke, no mnoge djevojke u ruralnim sredinama nikada ne dobiju priliku ići u školu zbog nedostupnosti odvojenih škola. Status djevojaka obično se tumači kao niži nego onaj od dječaka te one imaju mali ili nemaju utjecaj na odluke o vlastitom obrazovanju ili sklapanju brakova. A djevojke su, kao buduće supruge i majke, smještene u samu srž održavanja islamskih vrijednosti, muslimanskog religijsko-kulturnog identiteta i pojma obitelji (Halvarson, 2005).

Od 1979. godine, kada je general Zia ul-Haq objavio namjeru stvaranja Islamske države, konzervativni islamski zakoni još su više ograničili ulogu i mogućnosti djevojaka i žena u javnim sferama života (Halvorson, 2005). Žene su „čuvane“ i njihova su tijela „uređena“ u prostoru i vremenu, a njihova prisutnost u prostoru definirana je strogim propisima (Mohammad, 2005). Pokrivanje može biti u različitim oblicima – „hijab“, chador“ ili „burqa“, ali često uključuje potpuno prekrivanje tijela (Sl.9.). Najmanje restriktivan je „hijab“ koji uključuje pokrivanje kose i vrata, a lice je slobodno. Najviše restriktivna jest „burqa“ koja uključuje potpuno prekrivanje lica i tijela, a za oči je ostavljena tanka mrežica kroz koju žena gleda. Kada je stavljanje bilo kakve vrste vela nametnuto, a ne slobodan izbor, to se može tumačiti kao ograničavanje žena (Mohammad, 2005).

Sl.9. Pakistanske žene odjevene s različitim vrstama pokrivala čekaju u redu za glasanje na izborima u gradu Rawalpindi
Izvor: URL8

Razdvajanje prostora prema rodu rezultiralo je stvaranjem prostornih i društvenih granica u skladu s rodnim normama. Ceste, bazeni, autobusne stanice i školska dvorišta kodirani su kao muški prostori, a djevojke se rijetko ohrabruju ići izvan područja kuće ili vrta (Halvorson, 2005). Danas je i dalje sporno pitanje prava i položaja djevojaka i žena unutar šireg društvenog poretka, a neki segmenti društva usvojili su strogu regulaciju tijela i života djevojaka. No ipak dolazi do nekih promjena unutar pakistanskog društva, uočava se veći stupanj formalnog obrazovanja djevojaka, a samim time i njihova povećana mobilnost. Danas se uz poslove u kući i oko kuće, žene angažiraju i u poslovima kojima ostvaruju prihod zbog povećane potrebe za novcem. Proces određenih religijskih promjena u Pakistanu poklapa se s integracijom određenih kapitalističkih procesa i odnosa (Halvorson, 2005). Vidljive su promjene u položaju žena prvenstveno zbog ženskog aktivizma i opiranja sistemu. Najbolji primjer tome jest djevojka Malala koja je aktivistica za obrazovanje djevojaka i dobitnica Nobelove nagrade za mir 2014. godine.

5.2. Život u Ujedinjenom Kraljevstvu

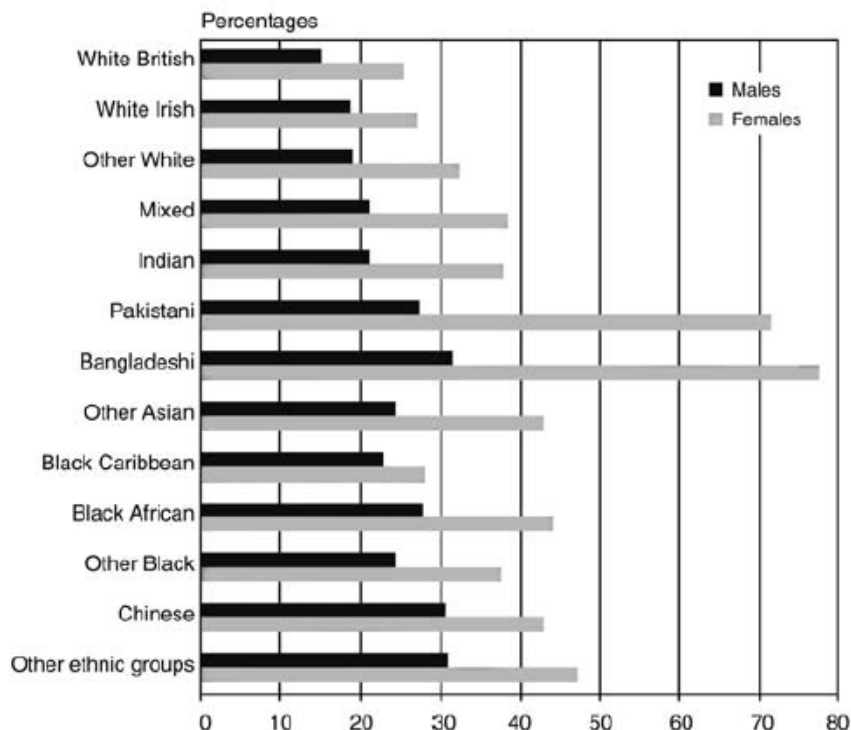
Većina prvih imigranata iz Pakistana bili su muškarci koji su svoje prebivalište u Britaniji vidjeli isključivo kao sredstvo za zarađivanje. Njihov je boravak isprva bio privremen, ali je Zakon o imigraciji iz zemalja Commonwealtha (The Commonwealth Immigrations Act) iz 1962. godine promijenio je takav stav. Nakon navedenih promjena uslijedio je dolazak žena i djece za „glavom obitelji“ i tada se počinju stvarati prve zajednice među Pakistancima.

Doseljavanje Pakistanaca nije rezultiralo odvojenošću ili gubitkom povezanosti s domovinom, niti se smanjio njihov osjećaj što znači biti „Pakistanac“ ili „pakistanski musliman“. Veze s domovinom neprestano se obnavljaju, ponajviše kroz dogovorene brakove. Britanski Pakistanci traže konzervativne mlade žene iz ruralnih regija Pakistana kako bi se udale za njihove sinove u Britaniji, a brakovi su često prisilni (Mohammad, 2005). Dogovoreni brakovi dio su tradicije i identiteta Pakistanaca, a dogovori se često odvijaju unutar zajednica. A prostori zajednica mjesta su na kojima se žene mogu okupljati s ostalima i doživjeti osjećaj pripadnosti i kolektivnog identiteta (Green i Singleton, 2007).

Fiksacija na žensku seksualnu čistoću i utjecaj na njenu prostornu mobilnost posebno je značajan i u kontekstu dijaspora. Ženska tijela čine se središnjim u izgradnji, održavanju i izvođenju kolektivnog identiteta, a ženska seksualna čistoća predstavljena je kao ključna za brak i formiranje muslimanskih obitelji. Mohammad (2005) ističe kako žene kao nositelji identiteta postaju subjektima strožih regulacija sličnim onima koji su nametnuti u Pakistanu, ali se razlikuju po prilagodbi posebnim uvjetima u kontekstu dijaspora. Žene se moraju držati odvojeno od muškaraca s kojima nisu u srodstvu ograničavanjem na „domaće“ prostore unutar obitelji. Ali rodne odnose reflektiraju i prostori kuće, društveni je poredak kodificiran podijeljenosti kuće na muški i ženski prostor (Šakaja, 2015). Ako uđu u javni, muški prostor, tada moraju osigurati da njihova „seksualnost“ bude čvrsto održana kroz pokrivanje glave i tijela. Kosa se smatra da jednako seksualno „mami“ kao i tijelo. To je dio onoga što se u Kuranu naziva „ženski ukrasi“ koje moraju skrivati od pogleda muškaraca s kojim nisu u srodstvu (Mohammad, 2005). Tako stvaraju privatni prostor oko svoga tijela tj. deseksualiziraju ga. Nacionalni prostor domovine uređen je u održavanju segregacije muškaraca i žena, no liberalno zapadno društvo u Britaniji dopušta slobodno miješanje muškaraca i žena što je ključna briga za pakistanske zajednice.

S ograničavanjem kretanja u javnim prostorima dolazi i do pitanja obrazovanja djevojaka. Mohammad (2005) pojašnjava kako su obrazovne putanje žena usmjerene pitanjima koji se tiču kolektivnog identiteta na četiri povezana načina. Prvo, središnja je uloga obitelji u procesu izgradnje i održavanja kolektivnog identiteta što znači da u dijaspori, kao i u domovini, pakistanski muslimani stavljaju pritisak na brak. Drugo, važnost braka izaziva zabrinutost za žensku seksualnu čistoću što dovodi do ograničenja u ženskoj prostornoj mobilnosti koja indirektno narušava pristup obrazovanju ženama. Treće, neki roditelji smatraju obrazovanje kao labavljenje obiteljske kontrole nad ženama poticanjem neovisnosti i omogućavanjem društvene mobilnosti i asimilacije u šire društvo. Četvrto, čak i ako roditelji nemaju direktnu namjeru utjecati na obrazovanje djevojaka, mogu zabraniti kćerima nastavka obrazovanja ako se one ne slože s roditeljskim planovima za brak.

Problemi vezani uz otežano ili nemogućnost obrazovanja žena očituje se i u kasnijem zaposlenju. Od svih etničkih manjinskih skupina u Ujedinjenom Kraljevstvu stope ekonomske neaktivnosti, uz Bangladešane, najviše su kod Pakistanaca. Velika je razlika između stope ekonomske neaktivnosti kod muškaraca i kod žena, kod žena iznosi 72 %, a kod muškaraca 28 % (Sl.10.).

Sl.10. Graf stope ekonomske neaktivnosti radno sposobnog stanovništva prema spolu i etnicitetu u Ujedinjenom Kraljevstvu 2001. – 2002. godina
Izvor: preuzeto iz Mohammad, 2005

To su parametri samo za gospodarsku (ne)aktivnost na formalnom tržištu rada, ali mnoge pakistanske žene bave se neformalnom ekonomijom u Britaniji kako bi ostvarile dodatni prihod za kućanstvo. No ulazak pakistanskih žena u profesionalna zanimanja znatno je veći od onoga kod muškaraca što otkriva sklonost pakistanskih žena prema profesionalnim, visoko plaćenim zanimanjima (Mohammad, 2005).

Iako manjinske etničke skupine mijenjaju svoje tradicionalno obiteljsko uređenje kao rezultat međudjelovanja s većinskom britanskom kulturom, to rade crpeći vlastiti kulturni kapital kako bi utvrdili svoj identitet u zapadnim društvima. Cjelokupna slika tradicionalnih pakistanskih domaćinstava u Britaniji ipak ukazuje na naznake složenije slike. Kay (2007) pojašnjava kako je kod Pakistanca, kao jednoj od najkonzervativnijih etničkih skupina stanovništva, ipak došlo do određenih promjena. Prvenstveno, došlo je do procesa udaljavanja od tradicije dogovorenih brakova. Nadalje, većina pakistanskih žena isključivo je pazila na dom i obitelj, no i to je postalo rjeđe otkako se žene odlučuju na profesionalno obrazovanje i kasnije zaposlenje. Te, iako pakistanske žene imaju vrlo visoku stopu fertiliteta od svojih tinejdžerskih godina pa do ranih četrdesetih, postoje jasni pokazatelji kako se smanjuje broj djece po ženi unutar pakistanskih zajednica.

Religijski nacionalizam stavlja naglasak na ulogu obitelji i žene kao nosioca kolektivnog identiteta i kao majki budućih generacija (Mohammad, 2005). Tako žene postaju javno lice kolektiviteta i „čuvari“ kulturnih i vjerskih vrijednosti. Žene su „čuvare“, ali su isto tako i „čuvane“ od raznih pogleda i utjecaja što zapravo predstavlja nametanje fizičkih i prostornih ograničenja.

6. Zaključak

Pakistanci su dugi niz desetljeća gradili i branili svoj status unutar Ujedinjenog Kraljevstva, od razdoblja nakon Drugog svjetskog rata pa sve do danas. Ono što je pakistanske zajednice održavalo bliskim s domovinom od koje su udaljeni jesu etnička pripadnost i religija. Biti Pakistanac i musliman te održavanje kulturnih i vjerskih tradicija ono je čime su Pakistanci održavali povezanost s domovinom u potpuno drugačijem svijetu britanskog društva. Stav o etničkoj pripadnosti generacijama se mijenjao, od prvih imigranata koji nisu vidjeli nikakvu povezanost s Britanijom do drugih i trećih generacija koje se jednako vide Britancima kao što se vide i Pakistancima. Ono što je utjecalo na propitivanje vlastitog identiteta britanskih Pakistanaca jesu teroristički napadi koji su se zbili u SAD-u te posebno u Ujedinjenom Kraljevstvu. Teroristički napadi uzrokovali su porast islamofobije unutar britanskog društva te sve veću sumnju prema svojim sugrađanima pakistanskog podrijetla. Iako su u malim brojkama ipak postoje pristalice islamizma i terorizma, no većina Pakistanaca u Britaniji protivi se takvim radikalnim stavovima i Ujedinjeno Kraljevstvo smatraju svojim domom. Žene tu imaju vrlo važnu ulogu jer se smatraju „čuvarima“ nacionalnog i religijskog identiteta. Održavanje „čistoće“ žena povezano je s brakom, obitelji i kolektivnim identitetom, no to održavanje „čistoće“ često ženama predstavlja prepreku u obrazovanju i sudjelovanju u ekonomskim aktivnostima. Ipak, pakistanske žene u Britaniji doživljavaju promjene i ostvaruju veća prava i mogućnosti od onih koja bi imala u Pakistanu. Primjeri pozitivnih pomaka su trenutni gradonačelnik Londona, Britanski Pakistanac, Sadiq Khan i djevojka Malala koja je dobila Nobelovu nagradu za mir 2014. godine.

7. Literatura i izvori

Knjige i publikacije:

1. Abbas T., 2005: Muslim Britain: Communities Under Pressure. U: Allen C.: From Race to Religion: the New Face of Discrimination, Zed Books, London & New York, 49-65
2. Abbas T., 2005: Muslim Britain: Communities Under Pressure. U: Ansari H.: Attitudes to Jihad, Martyrdom and Terrorism among British Muslims, Zed Books, London & New York, 144-163
3. Abbas T., 2005: Muslim Britain: Communities Under Pressure. U: Bagguley P., Hussain Y.: Flying the Flag for England? Citizenship, Religion and Cultural Identity among British Pakistani Muslims, Zed Books, London & New York, 208-221
4. Abbas T., 2005: Muslim Britain: Communities Under Pressure. U: Geaves R.: Negotiating British Citizenship and Muslim Identity, Zed Books, London & New York, 66-77
5. Abbas T., 2005: Muslim Britain: Communities Under Pressure. U: Marranci G.: Pakistanis in Northern Ireland in the Aftermath of September 11, Zed Books, London & New York, 222-234
6. Abbas T., 2005: Muslim Britain: Communities Under Pressure. U: Peach C.: Muslims in the UK, Zed Books, London & New York, 18-30
7. Abbas T., 2005: Muslim Britain: Communities Under Pressure. U: Rex J.: An Afterword on the Situation of British Muslims in a World Context, Zed Books, London & New York, 235-243
8. Aitchison C., Hopkins P., Kwan M. P., 2007: Geographies of Muslim Identities: Diaspora, Gender and Belonging. U: Green E., Singleton C.: Safe and Risky Spaces?: Gender, Ethnicity and Culture in the Leisure Lives of Young South Asian Women, Ashgate, Hampshire, 109-124
9. Aitchison C., Hopkins P., Kwan M. P., 2007: Geographies of Muslim Identities: Diaspora, Gender and Belonging. U: Kay T.: Daughters of Islam, Sisters in Sport, Ashgate, Hampshire, 125-140
10. Din I., 2006: The New British: The Impact of Culture and Community on Young Pakistanis, Ashgate, Hampshire

11. Falah G. W., Nagel C., 2005: Geographies of Muslim Women: Gender, Religion, and Space. U: Halvorson S. J.: Growing Up in Gilgit, The Guildford Press, New York, 19-43
12. Falah G. W., Nagel C., 2005: Geographies of Muslim Women: Gender, Religion, and Space. U: Mohammad R.: Negotiating Spaces of the Home, the Education System, and the Labor Market, The Guildford Press, New York, 178-200
13. The Pakistani Muslim Community in England, Department for Communities and Local Government, 2009
<https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20120920001118/http://www.communities.gov.uk/documents/communities/pdf/1170952.pdf>
14. Šakaja, L., 2015: Uvod u kulturnu geografiju, Leykam international, Zagreb

Članci:

1. Čičak-Chand R., 1996: Migracije i etničnost: osnovne značajke južnoazijske dijaspore u Velikoj Britaniji. Migracijske teme 12(4), 289-309
2. Peach C., Gale R., 2003: Muslims, Hindus, and Sikhs in the New Religious Landscape of England, 469-490

Internetske stranice:

1. Office for National Statistics
<https://www.ons.gov.uk/> (17.8.2019.)
2. GOV.UK
<https://www.gov.uk/> (18.8. 2019)
3. BBC News
<https://www.bbc.com/news> (19.8.2019.)
4. Wikipedia
https://en.wikipedia.org/wiki/7_July_2005_London_bombings (19.8.2019.)
https://en.wikipedia.org/wiki/September_11_attacks (19.8.2019.)

Dokumentarci i video-zapisi:

1. Real Stories: Islam Unveiled
<https://www.youtube.com/watch?v=uBvFX3xzQbk> (19.1.2019)
2. Real Stories: The Liquid Bomb Plot
<https://www.youtube.com/watch?v=OIJFiqy35KM> (19.1.2019)
3. Real Stories: Dispatches – Undercover Mosque: The Return
<https://www.youtube.com/watch?v=3WgVa3VRFb4> (20.1.2019)
4. Foreign & Commonwealth Office: Speaking up for Paistan: What would you say?
https://www.youtube.com/watch?v=K4Pi4gnUg_0 (20.1.2019)

Popis slika:

1. URL1:
<https://www.pakistantoday.com.pk/2019/02/05/desi-and-civilised/> (15.8.2019)
2. URL2:
<https://muslimmatters.org/2016/06/28/mayor-and-muslim-from-sadiq-khan-to-naheed-nenshi/> (17.8.2019)
3. URL3:
<https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/tv/reviews/satanic-verses-salman-rushdie-review-fatwa-muslim-iran-heresy-a8799771.html> (18.8.2019)
4. URL4:
<https://www.bbc.com/news/uk-47280082> (18.8.2019)
5. URL5:
<https://www.theguardian.com/news/2018/oct/18/miqdaad-versi-very-polite-fight-against-british-media-islamophobia> (19.8.2019)
6. URL6:
<https://www.redonline.co.uk/red-women/news-in-brief/a519228/7-7-london-bombings-10-years-on/> (29.8.2019)
7. URL7:
<https://religionnews.com/2019/02/18/report-one-in-three-in-uk-say-islam-threatens-british-culture/> (4.9.2019)
8. URL8:
https://en.wikipedia.org/wiki/Women_in_Pakistan (5.9.2019.)